

56. Значение пастырского служения в христианской церкви, по учению священного писания и отцов церкви. - 1876. - № 27. - С. 272 - 287.
57. Слова, помещенные в книгах житий святых. - 1876. - № 31. - С. 381 - 385.
58. О церковно-народном месяцеслове. - 1876. - № 37. - С. 37 - 55.
59. О чудотворных иконах Пресвятой Богородицы, празднуемых и чтимых русской церковью. - 1876. - № 47. - С. 387 - 404; № 49. - С. 461 - 472.
60. Симбирские чувашы и их религиозное состояние (Рец. на кн. Мальхова). - 1879. - № 25. - С. 183 - 195.
61. Библиография (Рец. на кн. «Пастырский голос» П. Затворницкого. - Вып. 2). - К., 1880. - № 6. - С. 166 - 176.
62. Библиография (Рец. на кн. «Слова и речи к Холмско-Варшавской пастве Леонтия, архим. Холмского и Варшавского»). - Варшава. - 1881. - № 36. - С. 17 - 23.
63. О заклинаниях. - 1881. - № 48. - С. 337 - 349.
64. Заметки о путешествиях по святым местам Палестины. - 1882. - № 29. - С. 308 - 320; № 31. - С. 365 - 374.
65. Библиографическая заметка (О двух новых книгах). - 1882. - № 48. - С. 353 - 358.
66. Надгробные песнопения преп. Ефрема Сирина. - 1884. - № 29. - С. 367-372; № 35. - С. 573-581; № 32. - С. 465-469; № 37. - С. 69-75.

Праці К. Думитрашка, надруковані в журналі «Полтавские епархиальные ведомости»

1. Библиографическая заметка (По поводу «Поучений на малорос- сийском языке» свящ. Иоанна Бобченко. - Х., 1863). - 1863. - № 9. - С. 233 - 242.
2. Несколько слов о малороссийских сочинениях духовного содержания. - 1863. - № 21. - С. 331-339.
3. Святочные колядки и вирши. - 1864. - № 1. - С. 13-21.
4. Воспоминания о воспитании в духовно-учебных заведениях. - 1865. - № 19. - С. 217 - 245.
5. Благочинные прежнего времени. - 1865. - № 23. - С. 391-400.

Наталія Солонська

ОЛЕНА АПАНОВИЧ

Ім'я вченої, письменниці, громадського діяча, кандидата історичних наук Олени Михайлівни Апанович широко відоме в Україні. В 1994 р. вона стала лауреатом Державної премії ім. Тараса Шевченка. Це - подія і для ЦНБ ім. В.І.Вернадського. Майже чотирнадцять років працювала О.М.Апанович старшим науковим співробітником у Відділі рукопису Бібліотеки (тепер - Інститут рукопису).

Олена Апанович - випускниця філологічного факультету Харківського педагогічного інституту. Закінчила історико-архівну аспірантуру і працювала шість років у Центральному державному історичному архіві України.

-Моїми вчителями, - розповідає Олена Михайлівна, - були Кость Гуслистий (директор ЦДІА) і Федір Шевченко, які прищепили мені любов і піететне ставлення до архівних джерел, до архівної роботи взагалі. Кость Григорович прилучив мене до унікального Архіву Коша Запорозької Січі (КЗС) і я друге своє життя пережила історією запорозького козацтва, що стало провідною темою моєї наукової роботи (захистила кандидатську дисертацію про зв'язки запорозьких козаків у російсько-турецькій війні 1768-1774 рр.) Надрукувала ряд статей про козацтво. Беру участь у виданні поки що першого тому Архіву КЗС.

Протягом 22 років О. Апанович працювала в Інституті історії АН УРСР. Для написання наукових робіт вивчала документальні джерела в архівах Москви, Ленінграда, Харкова, Запоріжжя, Одеси, Дніпропетровська, а також у рукописних відділах різних бібліотек. Науковій роботі віддано 50 років.

- По-суті, все моє життя, - підкреслює вчена, - пов'язане з архівами, де я працювала як дослідник-історик і як спеціаліст-архівіст, обробляючи, упорядковуючи й описуючи архівні фонди. Завідуючи відділом давніх актів, набула

спеціальності палеографа - тобто вміння читати скоропис (навіть, крім історії України, здавала палеографію як кандидатський мінімум), і це мені дуже придалося для роботи в Бібліотеці.

У 1972 р. її, білоруску за походженням, було звільнено з Інституту історії за вільнодумство, спротив ідеологічним догмам, захист національних інтересів України. Разом з нею з тих самих причин вигнали з роботи вчених, якими нині пишається наша наука: Олену Компан, Михайла Брайчевського, Ярослава Дзира.

Майже рік Олена Михайлівна не могла влаштуватися на роботу за фахом. Нарешті її зарахували у Відділ рукописів ЦНБ.

- Часто доводилося обробляти й описувати, - згадує Апанович, - архівні та інші рукописні матеріали з розсипу, не фондовані. В основному до мене потрапляли старовинні палеографічні документи, а також іноземними мовами, що лежали у відділі десятиліттями нерозібрані.

Під час опрацювання проймаєшся дивним почуттям: ти ніби крихітна зв'язуюча ланка між тим часом, що був, і тим, що буде. Те, що моєю роботою користуватимуться інші дослідники, мене завжди зобов'язувало. Навіть технічну операцію - оформлення обкладинок (в архівах її переважно здійснюють лаборанти), я виконувала акуратно. Процес був нецікавий. Для натхнення доводилося вигадувати якийсь «манок». Утім, підкреслюю, я ніколи не робила того, що було не до душі.

Крім архівних фондів, доводилося освоювати й складну, нову для мене технологію обробки й опису особистих фондів діячів культури. За цю науку вдячна колегам-ветеранам Тетяні Воронковій та Інні Лисаченко.

Вивчати чернетки, розбирати різні почерки, скоропис - виснажлива праця. Однак якнай-детальніше, лаконічно, але вичерпно намагалася

складати заголовки, щоб полегшити роботу наступному досліднику.

Коли готувала справи, боялася зробити навіть «механічну» помилку. Писала чітко, розбірливо. Перевіряла кілька разів. Думалося: минуть роки, хтось помітить якусь недоладність. Скаже: несумлінний був архівіст. Отож, ніколи не покидало гостре відчуття відповідальності за свою працю.

- Працюючи в ЦНБ, - продовжує вчена, - я опанувала новий науковий напрям книгознавства, а саме - вивчення рукописної книги, зробила це об'єктом дослідження.

На одній з наукових конференцій хтось виголосив: «Рукописна книга - попередниця друкованої». Такий висновок викликав протест. На мою думку, рукописна книга - сучасниця друкованої. За тих часів книги були надзвичайно дорогі (коштували більше ніж баский кінь). Репертуар їх був обмежений. Не було, скажімо, медичної і дитячої книги. Через несприятливі історичні умови більшість історичних і літературних праць, створених в Україні в ХУІІ - ХУІІІ ст., 150 років залишалися неопублікованими і переписування було єдиною формою розповсюдження таких творів. Тоді ж були поширені рукописні збірники, куди переписувалося по кілька творів або частин, що полюбилися читачам.

Вивчаючи ці збірники, я вирішила проаналізувати читацький загал України ХУІІІ ст. Виявила великий інтерес до історії України. Найбільшою популярністю користувалися козацькі літописи Григорія Граб'янки і Самовидця. Відкрила невідомі списки й редакції. Коли прийшла працювати в ЦНБ, було відомо 20 списків Літопису Граб'янки. Я атрибутувала ще 30. Дещо реконструювала з літератури. Порівнюючи тексти (скажімо, короткі й розширені редакції), встановлювала доповнення, скорочення тексту, внесені переписувачами зміни. Але найцінніший матеріал для дослідження читацького середовища - записи на полях, в яких висловлювалися думки, почуття, що виникали в читачів, а то й фіксувалися відомості та факти тодішнього часу.

Переписувачів, з мого погляду, можна поділити на три групи: ті, які переписували механічно, в основному, на замовлення (найменш цікаві) і ті, котрі робили доповнення, зауваження (освічений прошарок, ці переписувачі навіть називали сторінки з інших історичних джерел) і, нарешті, переписувачі-просвітники.

Скажімо, переписувачі козацьких літописів наголошували, що треба знати історію не тільки загальну, а обов'язково свого народу, підкреслювали значення просвітництва, виховну роль книги. Такі переписувачі по-суті є співавторами тих творів, які вони переносили в рукописні

книги, зокрема в рукописні збірники, що були бібліотекою в одному томі.

Розпізнавати переписувачів - надзвичайно копіткий, виснажливий процес: болять очі, німіють пальці, бо вручну треба звіряти рядок за рядком по кількох екземплярах почерки, манеру письма. За кордоном це здійснюють машини.

У 1983 р. вийшла друком праця О.М.Апанович «Рукописная светская книга ХУІІІ ст. на Украине. Исторические сборники» (Київ, Наук. думка). Книга відома, на неї часто посилаються. Вона мала позитивні відгуки, рецензії.

- Я вважала за обов'язок, - наголошує Олена Михайлівна, - популяризувати матеріали нашого відділу. Виступала з доповідями на всесоюзних конференціях у Москві, Ленінграді, Вільнюсі, Таллінні з такими темами, як: «Записи на рукописних книгах ХУІІ - ХУІІІ вв. з фондів ЦНБ АН УРСР», «Поширення рукописної книги в Україні», «Історична книга у фондах ЦНБ» та ін. Тези моїх доповідей і статті в наукових збірниках публікувалися у Москві, Ленінграді, Новосибірську.

О.Апанович писала статті про вчених, з архівами яких працювала. Наприклад, про слов'янознавця А.О.Степовича (Дудку-Степовича). Огляд його фонду, підготовлений нею, був надрукований в «Советском славяноведении», а стаття «Исторические записи на древних книгах» у журналі «История СССР» (1979, № 2). У цій роботі вона вперше ставила питання про джерелознавче значення таких записів (маргіналій).

Статтю «Читацьке середовище на Україні ХУІІІ ст.» у журналі «Радянське літературознавство» (1983, № 5) їй допоміг здійснити (перша публікація вченої в Україні) Вячеслав Брюховецький (тепер ректор Університету Києво-Могилянська академія).

Олена Михайлівна була ініціатором і співавтором видання про Вернадського. Працювала в Кабінеті-музеї вченого, що при Інституті геохімії АН СРСР (Москва), - там його найбільший архів.

По багатьох джерелах вивчала ідеї, що зародилися на українській землі. Це, нагадаємо, вчення про живу речовину та біосферу, і концепція ноосфери, і ідея автотрофності людства.

- Вивчивши все про діяльність в Україні найвидатнішого природознавця ХХ ст., нащадка запорізьких козаків В.І.Вернадського, я дійшла висновку, - говорить Олена Апанович, - що йому було притаманне відчуття творчого, емоційного натхнення, яке властиве поетам, акторам, музикантам. Поступово розкривалася космічна особистість ученого, його душа. Для мене важлива біографія інтелекту. Праця над книгою вдосконалювала і моє концептуальне мислення. Знаходила дещо співзвучне мені самій. Хоча, повторюю, він - Монблан, я піщинка перед ним.

З доповідями про вченого Олена Михайлівна виступала на конференціях у Москві, Києві,

Ленінграді, Одесі. Написала понад 20 наукових і науково-популярних статей. Одна з них - «Рукописные материалы В.И. Вернадского в фондах Центральной научной библиотеки АН УССР» у книзі «Рукописные фонды Центральной научной библиотеки им. В.И.Вернадского» (К., Наук. думка, 1989).

Грунтовні дослідження О.М.Апанович життя і діяльності першого президента Академії наук України, одного з фундаторів Національної бібліотеки (тепер - ЦНБ) стали підставою для клопотання перед Урядом щодо присвоєння Бібліотеці імені видатного вченого. З 1988 р. ЦНБ носить ім'я В.І.Вернадського. Наукові розвідки Апанович про творчу спадщину вченого, її популяризація відзначені Срібною медаллю ВДНГ.

У 1992 р. Олена Михайлівна, окрилена новим натхненням, їде працювати в Національну бібліотеку й Національний архів Франції. Наукова інтуїція не підводить її: пощастило виявити неопубліковані роботи Володимира Івановича і особливо цінне для світової науки п'ятидесятирічне його листування з неодмінним секретарем Французької Академії наук Леруа. Дослідниця тримала в руках загадкову теку, на якій рукою Вернадського написано: «Оприлюднити через 100 років». Час цей ще не прийшов, і Апанович єдина, хто знає таємницю папки сьогодні...

- Працювала від дзвінка до дзвінка, - згадує Олена Михайлівна, - звичайно, стомлювалася, бо ж і стіни чужі. Думалося: яка ж важка праця бібліотекаря. Вернадський говорив про це в далеких 18- і 19-му роках.

- У вас, мабуть, теж є своя концепція бібліотечної професії?

- Бібліотека - це невід'ємна складова культури будь-якого народу. Вернадський у тяжкі роки громадянської війни неодноразово підкреслював, що розвиток науки, культури не повинен спинятися ні на мить. І не треба очікувати кінця руїни. Вона може затягнутися. Гальмування розвитку культури веде до духовного зубожіння, до деградації. Не можна чекати, поки підніметься економіка, а тоді займатися культурою. Ні з ким буде нею займатися. Звичайно, занепад економіки

відбивається насамперед на інтелігенції, зокрема працівниках бібліотек, музеїв.

Нині чимало книгозбірень в Україні закриваються: немає коштів на утримання приміщень, купівлю книжок, злиденну зарплату бібліотекарям. Тільки держава повинна розвивати бібліотечну мережу й піклуватися нею.

Серце ятриться від жалюгідного стану української культури. Мені буквально перехопило подих, коли дізналася, що в минулому році грошей на передплату періодичних видань моя Бібліотека отримала мало і ледь не в останні дні передплати.

- А як ви особисто ставитеся до Бібліотеки?

- З благоговінням. Пам'ятаю свого першого бібліотекаря, як найулюбленішу вчительку. То була щаслива зустріч. Але й пізніше мені везло на бібліотекарів чесних, доброзичливих, відданих своїй роботі. Книжки не просто видавалися. Був інтерес до тебе як людини, до твоїх дослідницьких проблем. Утім, естафета передається. Мене часто запрошують на зустрічі з читачами.

Я обожнюю Книгу. Читати навчилася в 4 роки. Завжди читала дуже багато.

Крихітна квартирка Олени Михайлівни в старому будинку без ліфта - це, по-суті, бібліотека. Всюди - книги й рукописи. Апанович каже: «Це - вже бібліотека онукові».

- На щастя, - продовжує О.Апанович, - настали інші часи. Це - як свіже повітря. В Бібліотеку, в наш Відділ, тепер Інститут, прийшло нове керівництво, нові співробітники, для яких головне - справа. Вони, як і ветерани, розуміють, що бібліотека - це національна скарбниця, а рукописна книга - неповторна субстанція. В Інституті панує творча доброзичлива атмосфера. Всіх нас об'єднує любов до книги.

- Дякую вам за цікаву бесіду. Щиросердно бажаю подальших успіхів, творчого натхнення. Може, ще щось додасте до нашої розмови?

- Хочу скористатися нагодою і через ваш журнал подякувати всім бібліотекарям, які привітали мене з врученням Державної премії імені Тараса Шевченка.